

Greek writer

NIKOS

KAZANTZAKIS

1883-1957

© MARIA PAPAESTATHIOU, 2016
IT'S JUST ME

KAZANTZAKIS, UNA MIRADA CRETENCA

SALVADOR OLIVA MARCH

Fa un parell d'estius, la meva família va decidir (o em va deixar decidir) passar les vacances a Creta. En el meu cas era el segon cop que viatjava a l'illa i aquesta vegada no vaig desaprofitar l'oportunitat de visitar l'entranyable *Museu Kazantzakis*. Es troba a Mírtia, un poblet ubicat a uns 20 km al sud d'Iràklio, en un paratge rural i encisador allunyat del soroll de la capital. L'edifici, construït en l'espai que havia ocupat una casa pairal de la família, està situat a la placeta central i molts dels carrerons que hi donen accés estan decorats amb murals que al·ludeixen a l'il·lustre personatge. Es tracta, més enllà dels documents exposats (tant gràfics com audiovisuals), d'una institució dedicada amb cos i ànima a la conservació de la memòria i l'obra de Nikos Kazantzakis. Així doncs, amb l'agradable record d'aquell matí d'agost al cor del bressol de Grècia, enceto aquestes paraules sobre el polifacètic i inconformista autor cretenc. La intenció no és altra que la de reivindicar la figura, el pensament i el llegat de l'escriptor més internacional de les lletres neogregues.

VIDA: UN CRETENC UNIVERSAL

Nikos Kazantzakis neix a Càndia (Iràklio) el 18 de febrer de 1883, en el si d'una família benestant, quan Creta es trobava encara sota el jou de l'Imperi Otomà. De fet, la seva més tendra infància es veurà profundament marcada per la convulsa situació de

revoltes i repressió que viu l'illa i que culminarà amb la independència definitiva l'any 1912. Truculentes imatges de compatriotes executats pels turcs resten gravades per sempre més en la retina del petit Kazantzakis i posteriorment se'n farà ressò en algunes de les seves obres.¹ El 1897, la família es trasllada a Naxos fugint justament de tal estat d'inseguretat i de barbàrie. Allí, en plena adolescència, podrà aprendre dels franciscans italià i francès, dues de les vuit llengües que al llarg de la seva vida dominarà amb seguretat i fluïdesa, i fins i tot un parell de les seves obres seran escrites directament en l'idioma gal.

El 1902, s'instal·la a la capital de Grècia per estudiar Dret a la Universitat d'Atenes. Però profundament atret per l'ascetisme i les religions orientals, un cop acabats els estudis a Atenes, se'n va a París per rebre lliçons de filosofia d'algú que influirà poderosament en el seu pensament: el professor Henri Bergson. De la seva mà i gràcies a les seves entusiàstiques sessions, entra en contacte amb la filosofia de Nietzsche i una concepció dionisiaca de l'existència humana. Bergson li encomana el vitalisme inconformista que es convertirà en segell personal en tota la producció literària i motor de la seva pròpia vida. Tot seguit retorna a Grècia, on coneix

1. Especialment en la novel·la *El Capità Mikhalis. Llibertat o mort* (1950).

Museu Kazantzakis, a Mírtia

Galàtia Alexiou, amb qui es casa el 1911 i de qui s'acabarà divorciant al cap de quinze anys. De fet no es tornarà a casar fins al 1945 i ho farà amb Eleni Samiou, la dona que l'acompanyarà la resta dels seus dies i que es convertirà en l'hereva i promotora del seu llegat.

La coneixença amb Ànguelos Sikelianós, famós poeta neogrec, dóna el tret d'inici a una estreta amistat que perdurarà amb alts i baixos durant tota la seva vida. L'afinitat de pensament i d'inquietud els empeny l'any 1914 a emprendre plegats un llarg viatge per nombrosos monestirs del Mont Athos, a la recerca d'una espiritualitat essencial que els permeti comprendre el sentit de la vida; «anàvem de monestir en monestir, de

miracle en miracle, extàtics i feliços», confessa Kazantzakis.²

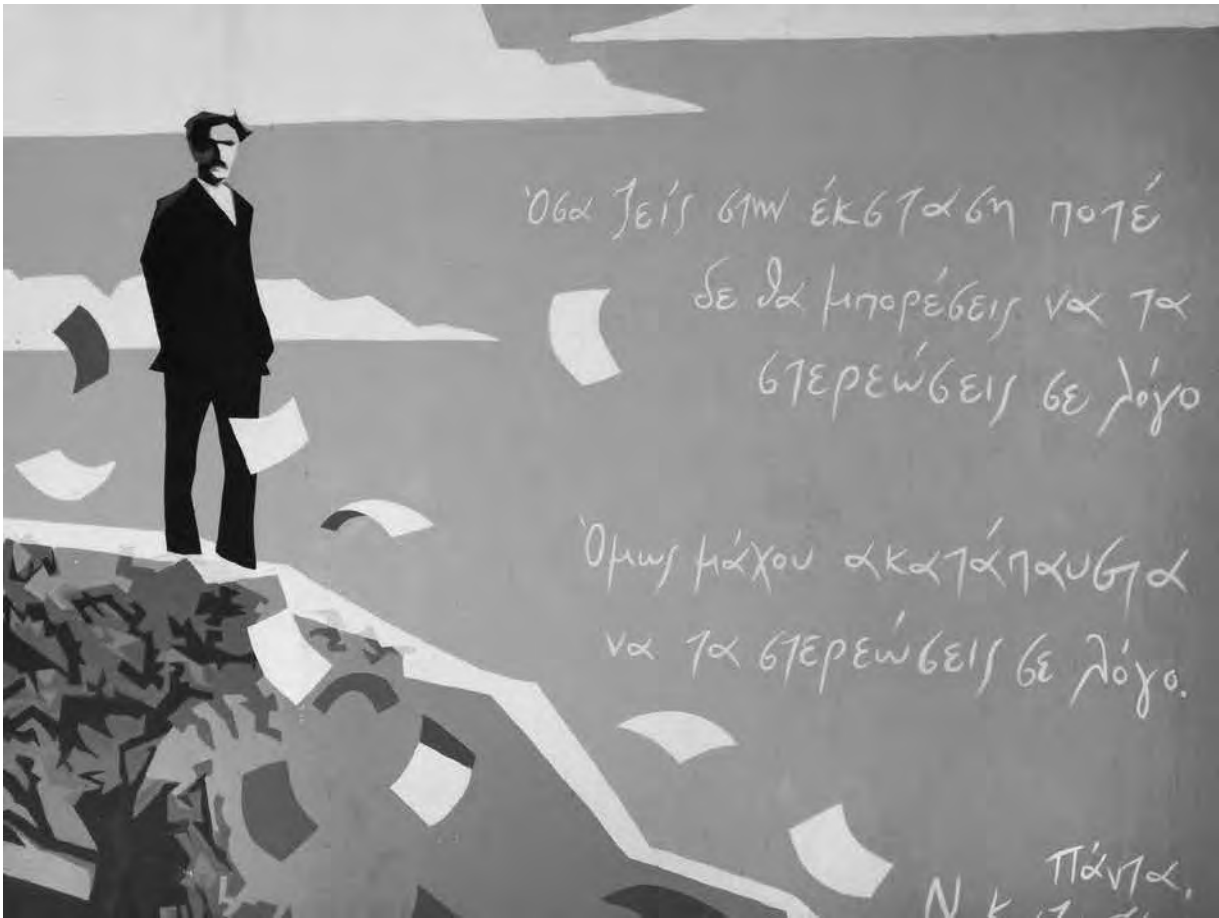
L'any 1919, el govern de Venizelos el nomena director general del ministeri d'Assistència Social, amb la delicada missió de repatriar al nord de Grècia un contingent de desenes de milers de refugiats hel·lens de la zona del Caucas. Acomplert l'encàrrec, es despertarà en el jove Kazantzakis un neguit per viatjar que esdevindrà un dels factors més decisius de la seva vida. Canvia sovint de lloc de residència (Iràklio, Atenes, Egina, Gottesgab, Viena, París, Antibes...) i es desplaça als indrets més diversos per motius laborals o senzillament per interès cultural, polític o social (Alemanya, Egipte, Anglaterra, Xina, Japó...), amb especial predilecció per països amb revoltes o conflictes bèl·lics (Itàlia, Rússia, Espanya...). A cavall de la literatura, la filosofia, el periodisme i la política, fa de la seva vida una veritable *odissea*, tot buscant incessantment el sistema polític perfecte i cercant una explicació a l'enigma del destí de l'home.³

L'any 1922, s'esdevé la Gran Catàstrofe, és a dir, la derrota de l'exèrcit grec a l'Àsia Menor i la consegüent expulsió de població grega per part de les tropes turques. L'èxode massiu i la terrible matança al port d'Esmirna marcaran amb un cert pessimisme tota una generació d'escriptors grecs, entre els quals es troben Kavafis, Seferis, Venezis o el mateix Kazantzakis.⁴ Al cap d'un parell d'anys, realitza un viatge per Itàlia i, a Assís, s'interessa i queda corprès per la figura de Sant Francesc; el captiven de tal manera la seva espiritualitat i el seu menyspreu per les possessions materials que,

2. En la seva autobiografia i obra pòstuma *Report al Greco* (1961). Aquesta experiència física i espiritual queda també perfectament retratada a *Simposi* (1922), un assaig en forma de diàleg prenyat de contemplació, tradició ortodoxa i nacionalisme grec.

3. Acaba publicant un bon grapat d'articles i llibres de viatges, com el conegut *Del Mont Sinai a l'illa de Venus* (1926-27).

4. Alexis Eudald Solà en el pròleg a la traducció de *Simposi*. Barcelona: La Llar del Llibre, 1990.

Mural dedicat a Kazantzakis, a Mírtia

al cap d'uns anys, li dedicarà una deliciosa obra titulada *El pobrissó de Déu*.

Durant l'ocupació alemanya, es refugia a Egina, l'illa del golf Sarònic, i viu uns anys d'intensa producció tant a nivell de traduccions com de creació d'obres dramàtiques, i fins i tot hi escriu la seva primera i exitosa novel·la *Alexis Zorbàs*. El 1945, lidera un modest partit polític d'esquerres i fins i tot és nomenat ministre de Grècia sense cartera, càrrec que ostenta durant encara no un parell de mesos i del qual finalment dimiteix per fixar la seva residència a França, lluny de la guerra civil que s'ha originat al seu país. Des d'allà escriurà bona part de les seves novel·les i obres de maduresa. L'any 1955, propiciada

sobretot per la publicació de *L'última temptació de Crist*, l'Església ortodoxa grega decreta la seva excomunió, en considerar-la una novel·la blasfema i herètica. En rebre la notificació, Kazantzakis els respon: «m'heu donat una maledicció, Sants Pares, jo us dono una benedicció: que les vostres consciències siguin tan clares com la meua i que sigueu tan morals i religiosos com jo».

L'any 1957, en un viatge a la Xina i al Japó, se li detecta un càncer i rep tractament a Friburg de Brisgòvia (Alemanya), on mor el 26 d'octubre a l'edat de 74 anys. Les seves despulles són traslladades a la Creta natal i el 5 de novembre és enterrat al passeig de la muralla veneciana d'Iràklío, just davant del mar Egeu, amb aquell

epitafi tan conegut: «no espero res, no temo res, soc lliure». Mentre l'Església ortodoxa, tot i tractar-se d'una personalitat tan coneguda arreu d'Europa, li negava la sepultura cristiana en un cementiri, el poble va organitzar una cerimònia civil i, enmig d'un acompanyament multitudinari, el fèretre va ser conduït a força de braços fins a l'indret on encara avui reposa. L'homenatge popular al cretenc més universal de tots els temps va ser tan emotiu i concorregut com el que al nostre país es pugui recordar de Jacint Verdaguer o Francesc Macià. I és que, malgrat haver menat una existència tan cosmopolita, sempre va portar Creta al cor i mai no va renunciar a reivindicar-ne la pertinença: «aquest paisatge cretenc s'assembla, vaig pensar, a la bona prosa: ben treballat, sobri, exempt de riqueses supèrflues, poderós i contingut. (...) – Creta —vaig mormolar—, Creta... —i el cor em batejava».⁵

A la darrerria de la seva existència va rebre diversos premis i reconeixements com el Premi de Literatura de l'Estat Grec o el Premi mundial de la Pau i, un parell de vegades (1956 i 1957), va estar a punt de guanyar el Premi Nobel de Literatura, guardons que van obtenir respectivament, en detriment seu, Juan Ramón Jiménez i Albert Camus. Actualment, el discret Aeroport Internacional d'Iràklío en porta el nom i un bust seu presideix una de les sales. Així mateix, el 2007, tot commemorant el cinquantè aniversari de la seva mort, se li va dedicar en una emissió especial una moneda honorífica de deu euros.

OBRA: UN POETA POLIFACÈTIC

Polifacètic és un adjectiu que li escau d'allò més bé, tant des d'un punt de vista artístic com pel que fa a la seva trajectòria vital. Era un home inquiet i això es tradueix, tal com s'ha

5. Alexis Zorbàs (1946).

pogut observar en les dades biogràfiques, en una intensa activitat creadora, viatgera, periodística i política. Però si hom es fixa estrictament en el primer d'aquests aspectes, sorprèn enormement la ingent quantitat d'obres produïdes, així com la diversitat de gèneres conreats.

Enceta la seva carrera literària als 22 anys amb la publicació de *Serp i lliuri*,⁶ una espècie de diari a cavall entre la prosa i la poesia sobre una intensa relació amorosa viscuda poc temps abans. Tot i tractar-se de l'obra d'un escriptor incipient, ja s'hi entreveu l'angoixa existencial que l'empeny a reflexionar compulsivament sobre el sentit de tot plegat: l'amor, la religió, la vida i la mort. A partir d'aquí, es llança a una tasca creativa impetuosa i sense aturador en què combina el teatre, l'assaig, la poesia, la novel·la, la literatura de viatges, els estudis literaris, l'autobiografia, la traducció i fins i tot interessantíssims reculls de la relació epistolar que va mantenir amb algunes amistats.⁷

Malgrat que el major nombre d'obres el constitueixen les seves peces dramàtiques (vint tragèdies i una comèdia), faceta que ja li atorga una certa notorietat a Grècia, seran les novel·les les que li conferiran una gran anomenada internacional, sobretot després de la seva mort, i en bona part gràcies al ressò que li proporcionaran algunes versions cinematogràfiques. De tota manera, ell es considerava per sobre de tot un poeta i va

6. El va escriure el 1906 amb el pseudònim de Karma Nirvani. N'existeix una traducció castellana de Pedro Olalla: *Lirio y serpiente*, Barcelona: Acantilado, 2003, col. Narrativa núm. 226.

7. Vet aquí, a mode d'exemple, alguns dels més de seixanta títols, pertanyents a diferents gèneres, que conformen el corpus kazantzakià: la trilogia dramàtica *Prometeu* (1943), l'assaig *Ascesi* (1927), l'extensíssim poema *Odissea* (1939), la novel·la *Alexis Zorbàs* (1946), el llibre sobre la Xina i el Japó *El jardí de les roques* (1936), una *Història de la Literatura Russa* (1930), l'autobiografia publicada pòstumament *Report al Greco* (1961), la traducció d'*El naixement de la tragèdia de Nietzsche* (1912) o les *Cartes de Nikos Kazantzakis a la família Anguelakis* (1917–1957).

La novel·la *Alexis Zorbàs*, traduïda a diferents llengües

dedicar un bon grapat d'anys de la seva vida a la composició d'un ambiciós poema de 33.333 versos anomenat *Odissea*.⁸ És una autobiografia espiritual en què s'identifica amb la figura d'un Ulisses insatisfet que, en el que pretén ser la continuació de l'epopeia homèrica, decideix abandonar de nou l'estabilitat d'Ítaca mogut per un neguit existencial que el portarà a viatjar fins al darrer dia. Així ho expressa ell mateix en una carta a Pandelis Prevelakis: «Jo sóc un mariner d'Ulisses (...), però no pas de l'Ulisses que torna a Ítaca i hi mor, sinó de l'altre, que torna, mata els seus enemics, però que un dia, com que la pau i la quietud

8. De fet ell havia expressat més d'una vegada que, si hagués de salvar una sola obra de tota la seva vasta producció, seria aquest llarg poema. N'hi ha una traducció al castellà del neohel·lenista de la Universidad de Santiago de Chile, Miguel Castillo: *Odissea*, Santiago de Chile: Trajamar Editores, 2013.

l'asfíxien a la seva pàtria, es fa de nou a la vela».⁹ L'*Odissea* de Kazantzakis i l'*Ulisses* de Joyce són les dues grans epopeies modernes que, partint del model homèric, cadascuna a la seva manera, fan un compendi de l'home contemporani i del desconcert existencial en què intenta sobreviure.

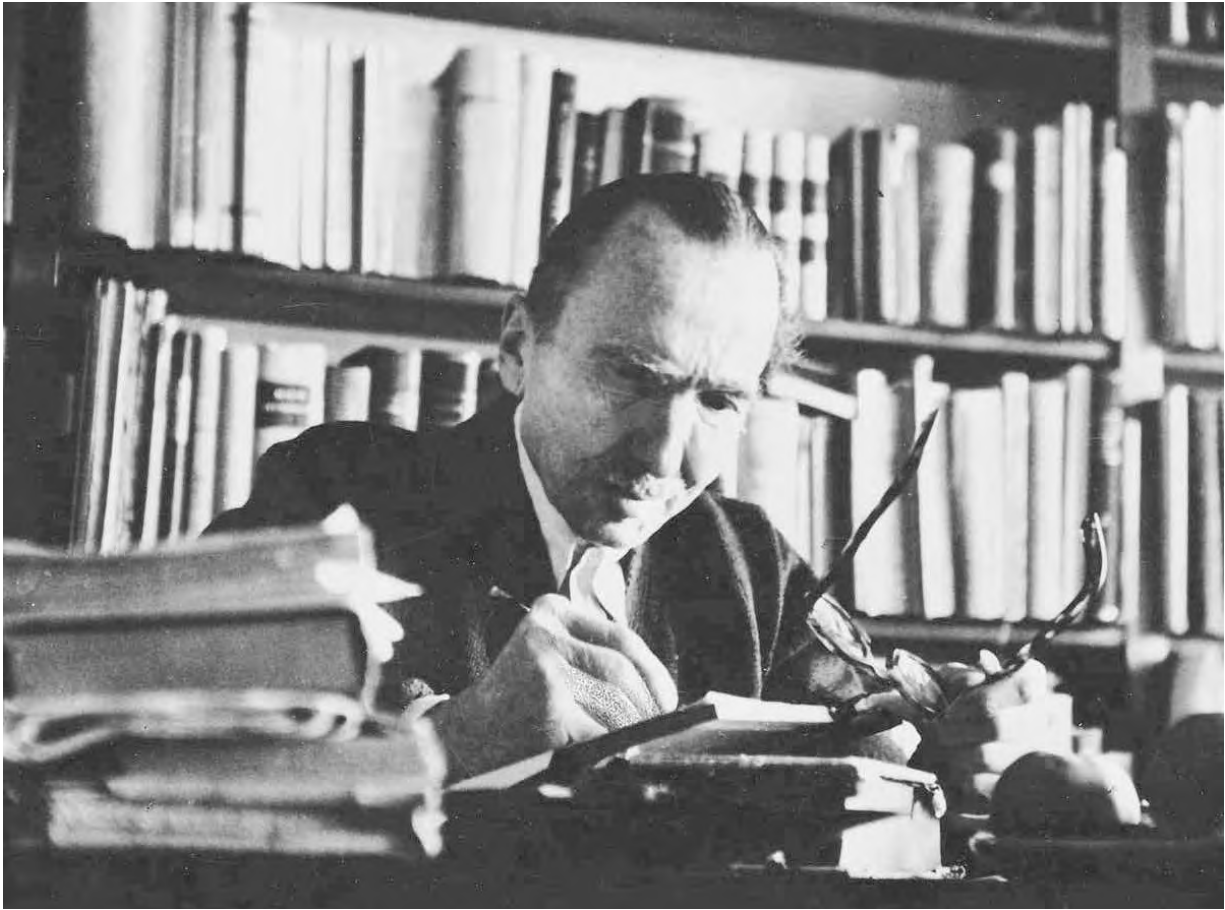
Mario Vitti, tota una autoritat en literatura neogrega, etiqueta Kazantzakis i altres escriptors grecs del moment de *postdecadentistes*.¹⁰ Aquest qualificatiu fa referència al canvi de tendència que demostren molts artistes europeus en el tombant de segle. Lluny del concepte purament estètic de l'art de finals del segle XIX, molts escriptors d'inicis del segle XX entenen vida i art com una mateixa cosa. L'art es converteix en una via d'exploració del sentit de l'existència humana. Així, doncs, Kazantzakis entén la vida en consonància amb la seva obra i no és gens sorprenent que l'element autobiogràfic sigui tan present en gairebé tota la seva producció literària, encara que sigui de manera més o menys implícita. Ell mateix utilitza en diverses ocasions la metàfora del crit per referir-se al doble àmbit: «tota la meua vida sencera un Crit; i tota la meua obra un comentari a aquest Crit».¹¹

També és característic de l'autor que ens ocupa la barreja de gèneres. Mai no resta clarament definit el límit dins del qual s'està movent, ans sempre sembla voler transgredir-ne la frontera. Així, ens trobem amb descripcions totalment poètiques en qualsevol de les seves novel·les o bé amb diàlegs plenament teatrals en algun dels seus assajos, només per esmentar-ne algun exemple. Ara bé, això sí, sempre amb una tendència a la reflexió filosòfica i freqüentment amb personatges heroics (sacres i profans), lluitadors i torturats per conflictes interiors com a protagonistes (Jesucrist, Ulisses, Prometeu, Sant Francesc, Teseu...).

9. *400 cartes de Kazantzakis a Prevelakis* (1926–1957).

10. Mario Vitti, *Histoire de la Littérature Grecque Moderne*, Atenes: ed. Ekdosis Hatier, 1989, col. Confluences.

11. *Report al Greco* (1961).

PENSAMENT: UN ASCETA INCONFORMISTA

Kazantzakis, al llarg de la seva vida, es deixa seduir pels més variats corrents del pensament i sempre ho fa amb convicció i vehemència. Després d'una joventut en què s'entrega amb emoció a l'espiritualitat cristiana i al nacionalisme grec, passa per una etapa de contemplació budista i fins i tot acaba entregant-se amb fervor a la causa socialista. A les acaballes de la seva vida arriba a afirmar que quatre han estat els personatges que s'han convertit en referents i fonts d'inspiració en la seva progressió: Crist, Buda, Lenin i Odisseu.¹² A més a més, viu amb intensitat els grans moments de la humanitat,

sobretot si estan marcats per la controvèrsia i el conflicte. I cal recordar que li toca viure una de les etapes més convulses de la història d'Europa: revolucions comunistes, guerres mundials, ascensió dels feixismes, guerres civils, dictadures, etc. Segurament el vitalisme que li ha encomanat Bergson a París, junt amb l'antiintel·lectualisme i la teoria del superhome de Nietzsche, l'ajuden a trobar un punt d'equilibri entre misticisme i pragmatisme. Partint d'una coneixença que el va colpir de debò, la novel·la *Alexis Zorbàs* reflectirà perfectament aquesta necessitat que la meditació desemboqui en acció pura.

També resulta prou aclaridor fer un cop d'ull als nombrosos estudis i traduccions seus (entre els quals uns quants de dedicats als dos filòsofs

12. *Report al Greco* (1961).

suara esmentats),¹³ perquè s'hi pugui reconèixer clarament aquesta afinitat. A part de la influència en la configuració del seu pensament, la traducció dels diàlegs platònics, els poemes homèrics o la Divina Comèdia deixaran forta empremta en l'estil de l'autor grec i la seva particular manera d'explicar el món.

Kazantzakis entén la vida com un fugaç interval entre dos abismes: «sé que la vida és una guspira que brilla un instant enmig de dues nits interminables».¹⁴ I l'angoixa existencial que aquesta constatació genera, lluny de parilitzar-lo, l'esperona a cercar-ne el sentit. Com si fos el fundador d'una nova religió, amb la seva obra assumeix la missió d'explicar el lloc de l'home en el món i d'alliberar-lo de la por del sofriment i de la mort. Així mateix ho confessa el poeta: «tota la meua vida he lluitat per estirar la meua ment fins al punt de ruptura, fins que comencés a cruixir, amb la finalitat de crear un gran pensament, que pogués ser capaç de donar un nou significat a la vida, un nou significat a la mort, i de consolar la humanitat».¹⁵ L'ésser humà, explica el cretenc, és el camp d'una batalla que es lliura en un estira-i-arronsa etern: «des de la meua joventut, la meua primera angoixa, la font de totes les meves alegries i de totes les meves amargors va ser aquesta: la lluita incessant i implacable entre carn i esperit».¹⁶ Ell, tot buscant l'equilibri entre els dos pols, afronta amb una reverència religiosa aquest conflicte entre cos i esperit (que ens recorda en certa manera aquella oposició que plantejava Nietzsche entre

l'apol·lini i el dionisiac). I justament és en aquesta tensió i aquesta lluita on acaba trobant Déu.¹⁷ La divinitat actua en nosaltres per separar l'esperit de la carn: «cerques Déu? Aquí el tens! És l'acció, plena d'errors, recerques, paciència i lluita. Déu no és la força que ha trobat l'equilibri eternal, sinó la força que trenca eternalment qualsevol equilibri».¹⁸

L'*Ascesi*, mot grec que significa *ascensió*, és el tractat filosòfic en què Kazantzakis, sota un bastiment de manual religiós, condensa tot el seu *credo*. Amb el record a la ment d'aquella productiva estada a la muntanya santa una dècada enrere, fa una professió de fe sobre la naturalesa de Déu i sobre el camí de superació que ha de seguir l'home per convertir de mica en mica la matèria en esperit; una set insadollable de l'ànima per ascendir i assolir la immortalitat fusionant-se amb Déu i amb l'univers. Hi adopta el que posteriorment anomenarà una *mirada cretenc*, és a dir, viure activament mirant la mort de cara sense tenir por: «ara ho sé: no espero res, no tinc por de res, m'he alliberat de la ment i del cos, he arribat més amunt, sóc lliure». Si l'*Odissea* atresora el seu llegat autobiogràfic, el seu testament vital, l'*Ascesi* concentra la seva herència filosòfico-religiosa, una ideologia que recorrerà de manera transversal tota la seva obra.¹⁹ Junt amb les seves novel·les, ha estat durant anys el llibre més llegit a Grècia de l'escriptor cretenc. Sortosament, l'any 2008 en va aparèixer una traducció al català. Patroclos Stavrou, en el pròleg, l'anomena ben encertadament l'*Evangelí segons Kazantzakis*.²⁰

Tot un reguitzell d'adjectius se m'acudeixen ara mateix per definir el personatge: inquiet, curiós, indòcil, torturat, anàrquic, inclassificable, antidog-

13. Els assajos *Friedrich Nietzsche a la filosofia del Dret i de l'Estat* (1909), *Henri Bergson* (1913) i les traduccions *El naixement de la tragèdia de Nietzsche* (1912), *Així parlà Zaratustra de Nietzsche* (1913) i *El riure de Bergson* (1915).

14. *Simposi* (1922).

15. *Odissea* (1939). Curiosament, en aquest aspecte coincideix amb Lucreci (*De Rerum Natura*), ja que l'autor romà, davant la percepció de la vida com un breu lapse entre dos abismes, planteja la seva obra com una manera d'alliberar els homes de la por a la mort de mans de la ciència i la filosofia.

16. *L'última temptació de Crist* (1951).

17. «En la durada curta com un llamp de la nostra vida sentim en nosaltres Déu tot sencer que passa» (*Ascesi*, 1927).

18. *Simposi* (1922).

19. «L'*Ascesi* és el crit més esquinçat de la meua vida» (*Ascesi*, 1927).

20. Nikos Kazantzakis, *Ascesi*, Martorell: Ed. Adesiara, 2008, col. Vagueries núm. 3.

màtic, inconformista..., valors que defineixen també la seva postura religiosa i filosòfica d'insatisfacció, de brega i de recerca constants. I, per tant, llegir Kazantzakis no resulta mai una tasca relaxadament planera i gratificant, perquè comunica el seu neguit. Exigeix una postura inquieta i activa per part del lector, i el convida a formular-se ell mateix preguntes sense oferir cap mena de resposta a canvi i apel·lant sovint a les entranyes i no només a la raó com a via cap al coneixement i l'esclarament del misteri. Segurament és en les novel·les on, en aquest sentit, troba un major punt d'equilibri i això les fa un pèl més agradables.

ESTIL: UN GREC DEMOTICISTA

Kazantzakis escriu amb sobrietat, sense artificis que desviïn del missatge principal, i al mateix temps és capaç de descriure situacions i paisatges d'alt contingut poètic tot fent ús abundant de metàfores i comparacions. Sovint, la descripció de l'escena ofereix un parèntesi en què el lector pot relaxar-se, però alhora actua ja com a marc introductor per al diàleg entre personatges, veritable protagonista de les obres i escenari idoni per a la reflexió. D'altra banda, la riquesa de vocabulari i la gran varietat dialectal converteixen la prosa i el vers kazantzakians en un bell monument difícil de ser traduït. Apassionat malaltís de la tradició cultural i de la llengua gregues, no va escatimar cap esforç per salvar mots provinents dels més escampats indrets de la geografia de Grècia, a fi de salvar-los de la desaparició i de consolidar una llengua literària panhel·lènica d'arrel popular. En aquest aspecte, semblant tasca recopiladora de la riquesa dialectal ens recorda la titànica missió que a les nostres terres va assumir mossèn Antoni M. Alcover.

A certs lectors grecs els costava prou de fer-ne una lectura fluida, a causa del desconeixement d'una part del vocabulari emprat. I a aquest fet cal

afegir-hi el rebuig que el seu estil decididament popular generava en certs sectors elitistes que, en el pol oposat, promocionaven una llengua depurada emparentada estretament amb el grec clàssic. El problema venia de lluny i havia esclatat en el moment en què Grècia s'havia convertit en un estat independent. La societat estava dividida entre els partidaris d'un grec culte (*katharévussa*), artificial, ancorat en un model del passat i allunyat de la llengua que es parlava al carrer, i els partidaris d'un grec popular, viu i més condicionat per l'oralitat, els dialectalismes i els localismes (*dimotiki*).²¹ Es tractava de decidir quin dels dos grecs era acceptat i reconegut oficialment com a llengua literària. No cal dir que el primer grup el conformaven els sectors més conservadors, que defensaven un model anacrònic, mentre que la part més progressista optava per la llengua demòtica i la modernització de la societat. Evidentment no es tractava d'una polèmica estrictament lingüística, sinó que tenia claríssimament un origen i component polític. L'encès enfrontament va seguir marcant la societat grega durant bona part del segle XX. Mentre va durar la dictadura dels coronels, es va imposar la *katharévussa* i, en caure el règim militar, el procés d'implantació de la *dimotiki*, associat a modernitat i democràcia, ja no va tenir aturador. Doncs bé, en aquesta qüestió Kazantzakis va lluitar i apostar des del principi per un ideal de llengua popular: «la llengua demòtica és la nostra pàtria!».²² No va ser pas el primer en aquesta lluita, sinó que noms com Politis, Psichari, Palamàs, Vizyinos o Papadiamandis ja havien encetat el camí. Però Kazantzakis i Sikelianos juguen un paper clau per consagrar definitivament el *demoticisme literari*, mentre que Triandaphyllidis, amb la normalització gramatical i ortogràfica, fixa una

21. Jacqueline de Romilly, *Dictionnaire de littérature grecque ancienne et moderne*, París: Ed. Quadrige / Presses Universitaires de France, 1994.

22. *Simposi* (1922)

base sòlida i encara vigent per al *demoticisme pedagògic*.²³

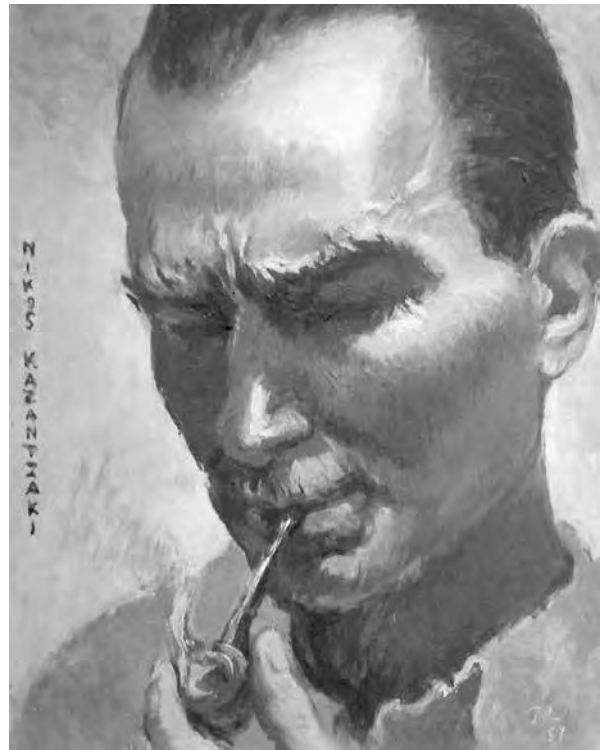
KAZANTZAKIS EN EL CINEMA

A part d'esmentar *Kazantzakis* (2017), una pel·lícula grega força recent sobre la vida, l'obra i el pensament de l'escriptor cretenc,²⁴ volia repassar tres films basats en tres de les seves novel·les la projecció dels quals n'escamparen l'anomenada arreu del món.

El que ha de morir (*Celui qui doit mourir* / Jules Dassin, 1957)

Producció francesa basada amb força encert en la novel·la *El Crist de nou crucificat*. El mateix Kazantzakis va col·laborar en la revisió del guió i hi va donar el vistiplau. La pel·lícula i la novel·la ofereixen la visió d'un Crist compromès socialment, imatge coherent amb el tarannà esquerranós tant de l'autor grec com del director americà.

L'acció transcorre als anys vint a Licovrisí, un poblet grec d'Anatòlia ocupat pels turcs. Periòdicament, amb el consentiment dels cabdills invasors, s'hi celebra una representació de la Passió en què actua gent del poble. Manòlios (Pierre Vaneck) és el pastor escollit per encarnar el personatge de Jesús. Entre els protagonistes també hi figura Maria Magdalena, que serà interpretada per la prostituta Katerina (Melina Mercouri). Un fet inesperat, però, ve a trasbalsar la pau del llogarret: un grup de refugiats d'un poble veí que ha estat saquejat pels turcs, els demana protecció i aixopluc. Els

poders fàctics grecs s'hi neguen per por de perdre el favor dels governadors otomans locals; Manòlios, en canvi, aprofita l'altaveu que li proporciona la funció per fer una crida a la solidaritat i a la revolta: «Alceu-vos, que ha arribat l'hora: la llibertat o la mort! Si no ens donen els nostres drets de grat, ens els prendrem per força». De tota manera, és plenament conscient del preu que comportarà el seu sacrifici. L'argument de la novel·la preserva el record tant d'experiències d'infància viscudes a Creta com de la Gran Catàstrofe de 1922; el crit de *llibertat o mort* n'és una constatació, tot i que en aquest cas queden tan malparats els col·laboracionistes grecs com els mateixos turcs.

La pel·lícula es va estrenar al Festival de Cannes l'any 1957 i Kazantzakis en persona, pocs mesos abans de morir, encara hi va poder assistir. Va rebre una bona acollida tant per part de la crítica com per sectors progressistes del catolicisme.

23. Manolis Triandaphyllidis (1883-1959): lingüista i professor de la Universitat de Tessalònica, elabora un sistema normatiu per preservar la llengua comuna i fer-la apta a tota mena d'àmbits i registres, artífex principal de la introducció del grec demòtic a l'ensenyament i a la universitat. Va ser el Pompeu Fabra del grec modern (Renée Richer, *Figures Grecques*, Niça, 1989).

24. *Kazantzakis. A la foscor hi respons amb llum*, Iannis Smaragdis / Grècia 2017

Imatge de la pel·lícula *Zorbàs el grec*

Zorbàs el grec (*Zorba the Greek* / Michael Cacoyannis, 1964)

Inspirada en la novel·la *Alexis Zorbàs*,²⁵ i dirigida pel xipriota Michael Cacoyannis, aquesta coproducció grecobritànica va obtenir tres òscars i es va convertir en un gran èxit a nivell mundial. Partint d'una experiència autobiogràfica de joventut,²⁶ Kazantzakis hi expressava la contraposició entre raó i passió, entre l'intel·lectual

25. La traducció exacta del títol grec seria més aviat *Vida i peripècies d'Alexis Zorbàs*, però jo m'hi refereixo sempre amb el títol de la traducció catalana de Jaume Berenguer.

26. L'any 1917, Kazantzakis decideix explotar una mina de lignit, herència paterna, situada a la regió de Mani, al sud del Peloponnès. Per portar-ho a terme, i atesa la manca de coneixements en el sector, contracta de capataç un grec anomenat Iorgos Zorbàs. La temptativa acaba en un clamorós fracàs econòmic, però la coneixença d'en Zorbàs el marca per tota la vida: «em va ensenyar a estimar la vida i a no témer la mort», «i pensava: heus aquí el veritable filó que jo buscava; no en vull pas d'altre».

i l'home d'acció, i com el primer acaba embadalit pel vitalisme del segon. Tot i tractar-se de la primera novel·la del cretenc, va ser una de les obres literàries de més impacte a tota Europa a la dècada dels 50. La novel·la situava l'acció en un poblet de la costa de Creta,²⁷ i el veritable protagonista eren els diàlegs entre el simple Zorbàs i l'*alter ego* de Kazantzakis amb una sèrie de reflexions punyents sobre la vida, la religió, l'amor i la mort. El film en va saber copsar perfectament l'essència. Malgrat l'estrepitós fracàs de l'explotació de la mina, l'escriptor grecobritànic Basil (Alan Bates) acaba totalment captivat per l'inesgotable Zorbàs (Anthony Quinn), que culmina el gran despropòsit amb un ball trepidant i alliberador al so de la meravellosa banda sonora del gran

27. «El crit s'ho emportava tot, ja no teníem necessitat de res. Immòbils tots dos sobre aquella solitària costa de Creta, teníem al nostre pit tota l'amargor i tota la dolçor de la vida».

Mikis Theodorakis. Si al llibre el ball ja contenia un simbolisme important,²⁸ a la pel·lícula resulta definitiu. Tal en va ser l'èxit que, ni que sigui com a reclam de turistes, encara avui no hi ha taverna grega on no sonin en un moment o altre del dia els acords de *buzuki* del *sirtaki* més famós del món. Per cert, i dit sigui de pas, el repartiment del film també compta amb la interpretació d'una esplèndida Irene Papas fent el tràgic paper d'una dona vídua que viu sola i assenyalada.

Tampoc no voldria passar per alt el fet que la pel·lícula de Cacoyannis segurament va aprofitar l'estela d'èxit que havia deixat *Mai en diumenge*,²⁹ estrenada quatre anys abans. Jules Dassin,³⁰ probablement influït per la novel·la d'*Alexis Zorbàs*, va dirigir de nou una pel·lícula amb el món grec com a escenari i amb Melina Mercouri com a actriu més destacada. El tema de fons presentava certes similituds amb la novel·la de Kazantzakis: la descoberta per part d'un intel·lectual de l'enriquidora simplicitat de la Grècia moderna. De fet, el film, tal com succeïa amb l'obra literària, té un component autobiogràfic prou important.

Homer Thrace, un filòsof americà interpretat pel mateix director, viatja a Atenes a la recerca dels fonaments clàssics i queda esparverat del grau de decadència i degeneració a què el país ha arribat. Si més no, aquesta és la seva primera impressió. Coneix una prostituta del Pireu anomenada Ília (Melina Mercouri) en qui creu trobar la personificació de Grècia mateixa. Intenta treure-la d'aquesta vida degradant mitjançant l'educació, l'art i la filosofia,

28. «Jo veia Zorbàs, a mitjanit, que ballava tot renillant i que em deia a crits que saltés també jo fora de la còmoda closca del seny i del costum».

29. *Never on Sunday* / Jules Dassin, 1960.

30. Jules Dassin (1911-2008): director americà que va fixar la seva residència a França fugint de la persecució ideològica als EUA a causa de les seves idees progressistes. Classificat com a autor de cine negre, la descoberta de la Grècia moderna li va canviar la vida. Destaquen en aquest sentit *Celui qui doit mourir* (1957), *Never on Sunday* (1960) i *Fedra* (1962). El 1966 es va casar en segones núpcies amb la seva musa, Melina Mercouri, i es va instal·lar definitivament a Atenes.

però no se n'acaba sortint i paradoxalment qui acaba transformat i canvia de punt de vista és ell mateix. A través d'Ília, que sap viure la vida intensament, que posa les seves pròpies normes i que no treballa *mai en diumenge*, descobreix uns nous valors d'innocència i autenticitat que la societat occidental ha perdut. Les cançons, les tonades i el ball hi ocupen igualment un lloc destacadíssim: la incomparable música de Manos Hatzidakis fou premiada amb l'òscar a la millor banda sonora. A més a més, la cançó d'*Els nois del Pireu*, emotivament interpretada per la mateixa Melina Mercouri, va esdevenir de seguida un *hit* mundial i a hores d'ara encara sona com un veritable himne per tots els racons de Grècia.

L'última temptació de Crist (*The last temptation of Christ* / Martin Scorsese, 1988)

La figura de Crist sempre havia atret Kazantzakis. Ja hi havia dedicat un drama i la novel·la *El Crist de nou crucificat*. Amb *L'última temptació de Crist* (1951), el cretenc explora el misteri de la dualitat (Déu i home) que tant el fascinava. Ja en el pròleg ens avisa que no es tracta d'una biografia sinó d'una «confessió de l'home que lluita». Jesús, el fill del fuster, es dedica a construir creus per als romans quan sent una crida interior que el porta al desert a reflexionar sobre la seva naturalesa. Després porta a terme la coneguda tasca evangelitzadora i és sotmès a tota mena de temptacions perquè abandoni la seva missió. La darrera, la més terrible de totes, li ofereix una vida tranquil·la de família, amb dona i fills, a canvi de renunciar al suplici de la creu. Jesús trontolla, però, conscient del sentit del seu sacrifici, finalment no es deixa vèncer per la temptació i assumeix el seu destí.³¹

31. «Perquè Crist, per pujar al cim del sacrifici, a la Creu, al cim de la separació del cos, a Déu, va passar per tots els estadis de l'home que lluita». / «Per donar un model suprem a l'home que lluita, per ensenyar-li que no ha de tenir por del dolor, de la temptació ni de la mort, perquè totes aquestes coses es poden vèncer».

Si ja el llibre havia aixecat molta polseguera, més encara en va alçar la pel·lícula dirigida per Martin Scorsese. Es tracta d'una versió no gaire reeixida d'aquesta recreació lliure i molt humanitzant de la vida i la passió de Jesucrist. Fou filmada íntegrament al Marroc. Tot i comptar amb un repartiment de luxe com Willem Dafoe (Jesús), Harvey Keitel (Judes) o David Bowie (Ponç Pilat), a més de la banda sonora de Peter Gabriel, no va obtenir l'èxit esperat ni és celebrada entre les millors pel·lícules de la filmografia de Scorsese. Sí que va rebre crítiques favorables entre alguns cinèfils i el cristianisme més avançat, però, ja des de l'estrena al Festival de Venècia, l'animadversió per part de sectors cristians conservadors i alguns grups més radicalitzats va eclipsar totalment qualsevol tipus de valoració aliena a la polèmica.³²

KAZANTZAKIS EN LES VERSIONS AL CATALÀ

Aquestes són per ordre cronològic de publicació les cinc obres de Kazantzakis traduïdes al català:

- *El Crist de nou crucificat*, per Joan Sales, Barcelona: Club Editor, 1959.
- *Alexis Zorbàs*, per Jaume Berenguer, Barcelona: Vergara, 1965, col. Isard núm. 25 (també a Edicions 62, MOLU núm. 97, Barcelona, 2010).
- *Simposi*, per Alexis Eudald Solà, Barcelona: La Llar del Llibre, 1990.
- *Ascesi*, per Montserrat Camps, Martorell: Adesiara, 2008, col. Vagueries núm. 3.
- *L'última temptació de Crist*, per Pau Sabaté, Martorell: Adesiara, 2017, col. D'ací i d'allà núm. 58.

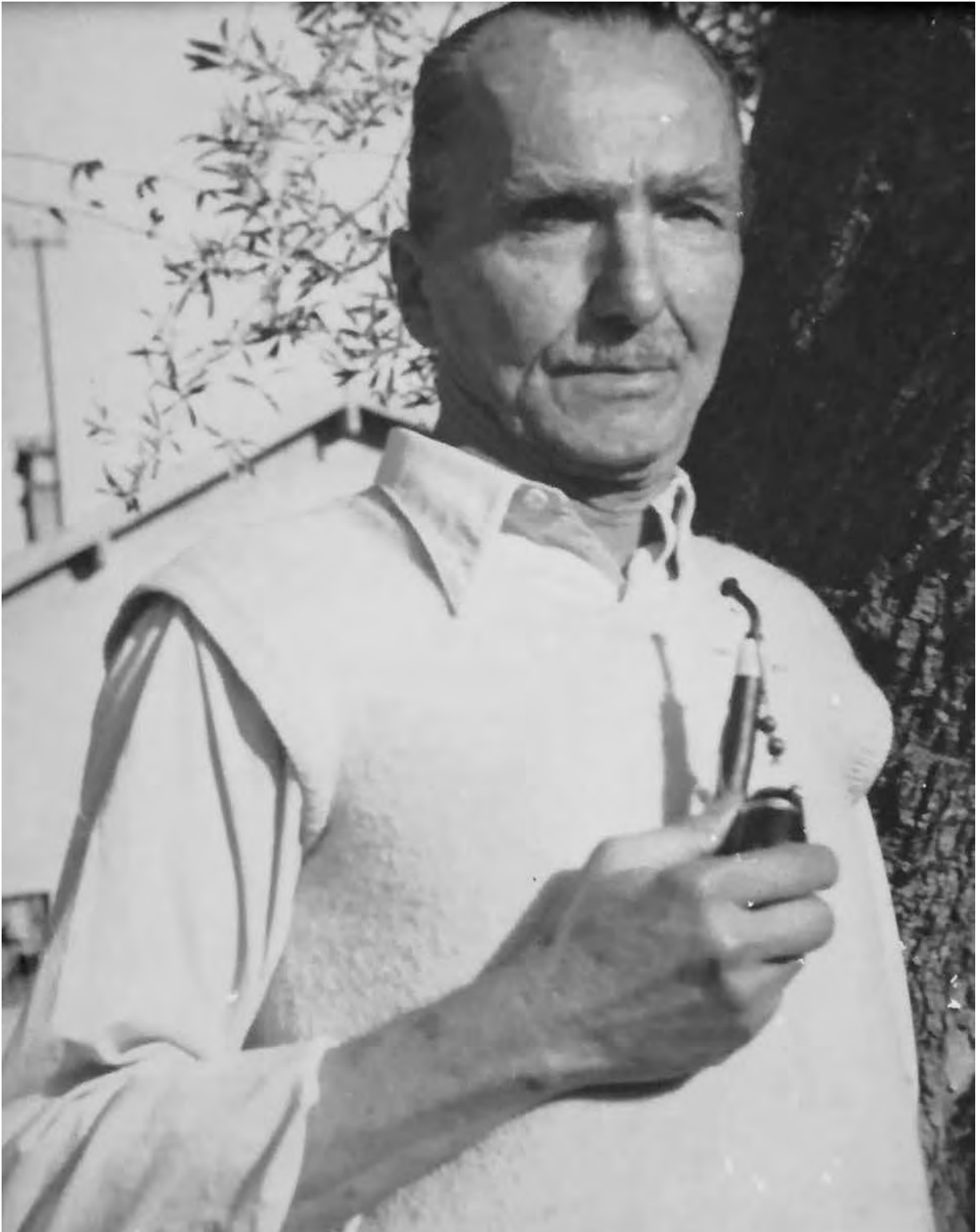
32. El boicot per blasfèmia es va estendre a molts països i no es va limitar al catolicisme més reaccionari. Fins i tot van calar foc en un cinema de París durant la projecció de la pel·lícula.

Kavafis i Kazantzakis van ser durant la segona meitat del segle XX els dos únics noms amb majúscules de les lletres neogregues pel que fa a traduccions al català, mentre que van restar a l'ombra importants autors de postguerra com Seferis, Elitis o Ritsos. Kazantzakis va ser la porta d'entrada de la literatura grega moderna a Catalunya gràcies a la traducció d'un Joan Sales que no sabia grec i que va intentar resoldre el dèficit servint-se de versions a altres llengües, amb molt d'entusiasme i amb una identificació sorprenent amb el pensament de l'escriptor cretenc. Malgrat alguns inevitables errors, la seva traducció, que va comptar amb l'assessorament d'un Carles Riba que aleshores estava enllestit la seva traducció de Kavafis, va resultar prou lloable. Així ho subratlla el neohel·lenista Joaquim Gestí: «Sales demostrà una perícia, un mestratge que, encara que pugui semblar contradictori, l'apropa molt al text grec i a l'estil de Kazantzakis».³³ La versió de Club Editor va sortir a la llum aprofitant el recent èxit cinematogràfic de Jules Dassin (*El que ha de morir*), així com *Alexis Zorbàs* ho faria just un any després de l'estrena del film dirigit per Cacoyannis (*Zorbàs el grec*). L'aparició d'*El Crist de nou crucificat* va causar un gran impacte en terres catalanes i se'n van fer moltíssimes reedicions. Les acaballes del franquisme, els aires renovadors del Concili Vaticà II i l'afany per normalitzar la lectura de llibres en català suposaven un terreny adobat perquè aquesta novel·la acabés essent un gran èxit a casa nostra.

Jaume Berenguer era deixeble de Carles Riba i també filòleg clàssic i traductor de grec antic a la Fundació Bernat Metge.³⁴ Gaudia, per tant, d'uns

33. Joaquim Gestí Bautista, *Traduccions catalanes de literatura neogrega (1881-2015)*, UAB TDX (Tesis Doctorals en Xarxa).

34. Jaume Berenguer Amenós (1915-1974), hel·lenista català, professor de grec a l'Institut Verdaguer (Barcelona) i docent de llengua i literatura grega a la facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona. Autor d'una *Gramàtica Griega* (ed. Bosch) encara usada com a manual de referència pels estudiants de grec tant a l'ensenyament secundari com en estudis superiors.

sòlids fonaments per versionar al català la prosa de Kazantzakis, tot i el seu desconeixement del grec modern i la complexitat de l'estil del cretenc. Berenguer es va esforçar fins i tot a reflectir la varietat lèxica i dialectal tan característica de Kazantzakis a base d'incorporar mots i expressions del món rural provinents de la seva natal Conca de Barberà. El resultat va ser una esplèndida traducció de fàcil lectura i molt ben valorada pels crítics.

Amb la publicació de *Simposi* s'enceta una tendència més natural que és la de versions realitzades per neohel·lenistes. Eudald Solà,³⁵ pioner dels estudis neohel·lènics en l'àmbit universitari català, va fer una acurada traducció acompanyada d'un completíssim comentari del text. Tenim a l'abast, per tant, i amb un català deliciós, aquest assaig amb forma de diàleg a quatre i amb importants tints biogràfics que condensa tota la grecitat de Kazantzakis: «un llibre que respira Grècia en cada una de les seves pàgines».³⁶ De l'experta mà de Montserrat Camps entrem en contacte amb el segon tractat filosòfic del cretenc i aquell en què queda més resumit el seu plantejament existencial (*Ascesi*). L'àgil i molt recent traducció de Pau Sabaté, en canvi, ens transporta a la tercera novel·la kazantzakiana de què disposem en llengua catalana: *L'última temptació de Crist*. Encara que pugui sobtar, rere la figura de Jesús i els seus dubtes hi reconeixem els neguits del mateix escriptor.

A fi de tenir una imatge més o menys completa i coherent del conjunt de l'obra de Kazantzakis, tal vegada ens mancaria la traducció d'alguna de les seves tragèdies, així com del gran poema *Odissea* i potser també del *Report al Greco*, a mode de testament. A part d'això, completaria a la perfecció el corpus de novel·les poder comptar amb versions catalanes d'*El capità Mikhalis. Llibertat o mort*, homenatge al seu pare i als qui lluitaren per la independència de Creta davant dels turcs, i d'*El pobrissó de Déu*, una de les peces la lectura de les quals a mi particularment més m'ha impressionat; en aquesta obra, un Sant Francesc espiritual i lluitador com Kazantzakis mateix conté aquell cristianisme primigeni que renuncia al superflu per preservar l'essencial.

KAZANTZAKIS I JOAN SALES

El fet que Sales³⁷ s'interessés per Kazantzakis no respon a cap casualitat. A part del reclam que havia suposat l'estrena del film de Jules Dassin, la seducció que va exercir el pensament de l'escriptor grec sobre el català va desembocar, tal com ja s'ha insinuat, en una afinitat molt gran. Sales reconeix en el pròleg a la tercera edició d'*El Crist de nou crucificat* que l'atreu l'*entusiasme* que es desprèn d'aquesta novel·la de Kazantzakis a cavall entre l'èpica i la tragèdia. I utilitza volgutament el mot *entusiasme* amb tota la càrrega etimològica

35. Eudald Solà Farrés (1946-2001), lingüista, traductor i neohel·lenista. Va traduir molts autors grecs i italians. Va ser professor de Grec Modern a la UB i va fundar l'Institut Català d'Estudis Bizantins i Neohel·lènics dins de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Va promoure les relacions culturals entre Catalunya i Grècia i va ser cònsol honorari de Xipre a la capital catalana. Va rebre la Creu d'Or de l'orde d'Honor de la República Hel·lènica.

36. Alexis Eudald Solà en el pròleg a la traducció de *Simposi* (1990).

37. Joan Sales Vallès (1912-1983), poeta, novel·lista, traductor i editor català. Va quedar profundament marcat per l'experiència de la Guerra Civil espanyola, en la qual va actuar com a oficial al front d'Aragó pel bàndol republicà. Hi va dedicar la seva novel·la *Incerta glòria* (1a edició, 1956), una de les obres cabdals de la literatura catalana del segle XX. Acabada la guerra, es va exiliar a la República Dominicana i a Mèxic, des d'on va impulsar la publicació de *Quaderns d'exili*. En retornar a Catalunya l'any 1948, va fundar junt amb Xavier Benguerel el Club Editor, segell sota el qual va aparèixer justament la traducció de Kazantzakis.

de «possessió divina». Perquè Sales, un convers tardà com Dostoievski,³⁸ i membre actiu del cristianisme de base, s'identifica amb un concepte poc convencional de la fe i amb el debat ètic que angoixa uns personatges a la recerca constant del sentit religiós de l'existència humana. L'interès per un Crist fet home i sofrent com el que apareix en l'obra del cretenc es fa palès en reflexions com la que, un cop acabada la guerra, fa la Trini a *Incerta glòria*: «¿Sabré reconèixer Jesús sota les disfresses que fatalment li tornaran a posar? Reconeixe'l era tan fàcil en aquells dies de juliol i agost, quan el duïen a empentes, esparracat, coronat d'espines, amb la cara coberta de sang i d'escopinades, cap al camp de la Bóta o la carretera de la Rabassada per rematar-lo amb la pistola. ¿Com no sentir-se arravatada de simpatia per Ell, que des de fa dos mil anys va traginant la creu de totes les nostres misèries per tots els camins del món?».

El paral·lelisme entre Kazantzakis i Sales i l'admiració d'aquest darrer pel pensament i l'estil del novel·lista grec és una qüestió que a mi no em consta que fins al moment s'hagi estudiat amb gaire deteniment. A part de certes coincidències vitals i artístiques entre ambdós, la influència que Kazantzakis exerceix sobre la tasca creadora de Sales és profunda i perfectament identificable en una lectura atenta d'*Incerta glòria*.

Hi ha una coincidència cronològica, tot i que l'autor cretenc se li avança uns trenta anys. Tots dos viuen la vida apassionadament, compromesos políticament i socialment. Estudien Dret de joves, però s'acaben entregant a la seva vocació literària. Tant l'un com l'altre en algun moment es deixen seduir pel marxisme i se'n van desvinculant progressivament. Ambdós passen per una fase de conversió a un cristianisme essencial i espiritual,

despullat de parafernàlies. Marcats pels conflictes bèl·lics, entenen la guerra no necessàriament només com un fet negatiu sinó també com un repte, com una situació límit que ofereix a l'home l'oportunitat per trobar el seu lloc en el món. Diu Kazantzakis a l'*Ascesi*: «La guerra és el senyor legítim d'aquest temps. Avui, només el combatent és un home recte, virtuós, ja que només ell creu en el gran alè d'aquest temps». I Sales, a *Incerta glòria*, fa dir a Juli Soleràs: «La nostra època, que és imbècil i extraordinària, ha volgut esquinçar els vels que cobrien la mort i la naixença, l'obscur i el macabre; si encara no ho has comprès, és que no comprens res de la nostra època». També viuen un temps foragitats de la seva terra per un exili forçat o voluntari. I, a nivell d'obra i estil, presenten igualment força similituds: traductors tots dos, poetes vocacionals que acaben triomfant com a novel·listes, creació d'una gran obra en procés durant molts anys,³⁹ ús d'una llengua popular entesa com una eina de país, barreja de gèneres amb una prosa entre l'èpica i el drama, descripcions poètiques de l'escena com a mer preàmbul per a la conversa, aparició de diàlegs i monòlegs freqüents per on circulen les reflexions dels personatges, elements autobiogràfics combinats amb la ficció per convertir l'experiència personal en un tema universal...

Pel que fa als referents intel·lectuals, la fascinació per la novel·la russa del segle XIX o el vitalisme d'un Nietzsche o d'un Bergson són compartits.⁴⁰ La història i les paraules de personatges apassionats sobre la guerra, sobre l'amor, sobre la vida i sobre la mort que trobem en aquesta complexa novel·la titulada *Incerta glòria* són, a part d'una instantània i una crònica sobre

38. La influència de Dostoievski en la visió i l'estil de Joan Sales també és indiscutible. Cal recordar que aquest darrer va traduir per al Club Editor *Els germans Karamàzov*, considerada la seva novel·la cristiana més universal.

39. L'*Odissea* en el cas de Kazantzakis (15 anys) i *Incerta glòria* en el cas de Sales (més de vint anys entre la primera edició i la versió definitiva).

40. Joan Sales enceta la quarta part d'*Incerta glòria* (*El vent de la nit*) precisament amb una cita d'Henri Bergson.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΑΔΕ. αριθ. 11050

ΑΣΤ. ΤΜΗΜΑ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΚΙΝΗΤΟΝ ΕΠΙΧΕΙΡΜΑ
1 ΔΡΑΧΜΗ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΝΟΜΗΤΕΙΟΝ
5 ΔΡΑΧΜΑΙ

ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΚΑΤΟΧΟΥ
Καζαντζάκης

Επώνυμον ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ
Όνομα ΝΙΚΟΛΑΟΣ
Πατρός ή συζύγου ΜΙΧΑΗΛ

Μητρός Μαρία
Τό γένος Χριστοδουλίου
Έτος γεννήσεως 1885
Τόπος γεννήσεως Ηρακλεία Κρήτης
Επάγγελμα Συγγραφέας
Τόπος κατοικίας Αθήναι
Διεύθυνσις Μαυροβουνίου
Υπηκοότης Ελληνική
Θρήσκευμα Ορθόδοξοι
Δημότης Τηρομυρίου Κρ.
ΑΔΕ. αριθ. Μητρώου
Έν Θεσσαλονίκη τῆς 24/10/1941
Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ

[2]

Document d'identitat de Nikos Kazantzakis

la Guerra Civil, un cant exultant a la joventut,⁴¹ com l'època més esplendorosa de la vida. Sales, que podria haver llegit perfectament l'*Ascens* en alguna traducció estrangera, expressa la mateixa angoixa existencial de l'home que Kazantzakis: «Aquest doble abisme que ens té atrapats [...] he dit doble abisme, ja que tot això es mou entre dos misteris, l'origen i la fi, l'obscè i el macabre, dos avencs sense fons». L'home, que viu intensament aquest breu lapse de temps, aquest instant de glòria, per acabar fonent-se amb la matèria de l'univers, no es resigna a passar sense actuar o bé sense buscar un sentit a tot plegat. És una constant

41. «És amb vergonya que confesso no haver-me curat mai de la meua joventut ni de la meua guerra», reconeix Joan Sales.

en l'obra de tots dos aquesta incansable recerca, aquesta insatisfacció vital: «El que busquem no és l'aigua, sinó la set», escriu Sales. Ara bé, si algun dels personatges d'*Incerta glòria* expressa com cap altre tal neguit existencial, aquest és sense cap mena de dubte Juli Soleràs; *torbador, irreverent, instal·lat en el conflicte* són alguns dels epítets que li dedica Carme Arnau en la introducció a la novel·la com a exemple diàfan de la influència de Dostoievski. Jo, en canvi, sense negar la seva teoria, darrere de la figura de Juli Soleràs i el seu esperit de contradicció em sembla reconèixer-hi nogensmenys el posat malgirbat d'en Zorbàs, així com l'ombra allargassada del poeta cretenc: «¿I la glòria de debò, quina seria?» —pregunta en Lluís i en Juli respon:— «La guerra i l'amor, matar i el contrari! No hi ha d'altra».

UNA MIRADA CRETENCA

Tot el que fins ara he exposat ha estat just per reivindicar-ne la lectura i fins i tot la relectura de Kazantzakis, sobretot de les novel·les. I encara millor si hom pot contrastar-les amb les pel·lícules que se n'han rodat i fer-ne la comparativa; una bona proposta, per exemple, per a un club de lectura. Per més que alguns titllin la seva obra d'excessiva i superada, es tracta d'un corpus inexhaurible que cal situar en l'època i el context corresponents a fi d'extreure'n tot allò que té de vàlid i de vigent. Aquesta ha estat la meua humil pretensió. Kazantzakis no dóna certes sinó que convida a furgar en el misteri;⁴² per això sovint incomoda. El torrent impetuós de la seva prosa us arrossegarà i ben segur que no us deixarà indiferents. Sempre podreu descobrir aquella frase, aquell mot en què mai no us havieu aturat, aquella píndola de saviesa que com les antigues sentències gnòmiques us interpel·larà i que segurament acabareu guardant com un petit tresor. I tal vegada de mans del més universal dels cretencs aprendreu a transformar a poc a poc la carn en esperit tot pujant drecera amunt⁴³ per acabar sense temor, com Zorbàs, en amistosa convivència amb l'univers: «L'ànima més ampla, el cos més segur, el crit més lliure que he conegut en la meua vida».⁴⁴

42. «I veig coses que altres no veuen. Davant dels ulls de la meua ànima tinc clavat un microscopi que m'està enverinant la vida. Els altres miren a simple vista i no veuen els misteris» (*Serp i liri*, 1906).

43. «Cada moment de Crist és lluita i victòria. (...) Transsubstanciava contínuament la carn en esperit i seguia costa amunt» (*L'última temptació de Crist*, 1954).

44. Alexis Zorbàs (1946).

SALVADOR OLIVA MARCH (Igualada 1967) catedràtic de grec i professor de llengües i cultura clàssiques a l'institut Alexandre de Riquer (Calaf). Autor dels llibres *Mitologia grecoromana* (2001), *Cultura Clàssica. Entre l'àgora i el fòrum* (2004) i *Escultura moderna i mitologia clàssica. La nissaga dels Campeny* (2012).